

О. Ю. Карпенко

СТРУКТУРА ХРОНОНІМІЧНОГО ФРЕЙМУ

Хрононіми — це один з розрядів власних назв. Н. В. Подольська визначає хрононіми так: "Власна назва історично істотного відрізка часу" [5:147]. Це визначення потребує уточнень. Не кожен відрізок часу охоплюється певним хрононімом. Цю норму можна адресувати топонімії: кожен фрагмент території або має назву, або входить у якусь більшу єдність, що має назву. *Французький бульвар* в Одесі має назву (й історію цієї назви) сам по собі як одна з вулиць міста. Також *Французький бульвар* входить до складу *Одеси* як одна з її частин, *Одеса* входить до складу *України*, а *Україна* — до складу *Європи*. Отже, назви мінімум чотирьох географічних об'єктів включають, серед багатьох інших, топонім *Французький бульвар*.

У межах хрононімів так не є. *Помаранчева революція* чи інакше *Майдан* — це хрононім. А, приміром, сьогоднішній день, 6 січня 2008 року — то просто день. Власної назви він не має. Цифри тільки вказують дату і не повторюються, тому їх самі по собі можна було б уважати власною назвою. Однак цифрове визначення часу — це

просто усталений, до речі у різних країнах досить різний, спосіб вимірювання часу, а не його номінація. Щоб день, рік чи більший відрізок часу одержав назву, потрібна **подія**, яка виділяє цей часовий індикатор від інших темпоральних відрізків.

П. Донець пропонує до терміна **хрононім** (власна назва часового відрізка) долучити ще термін **евентонім** (власна назва події). Однак хрононіми — то і є саме події: якщо немає події, то немає й хрононіма, тому фактично ці два терміни є синонімами, хоч і з різними дефініціями [2:171-173].

Хрононіми часто пересікаються з топонімами. Їх типологічна опозиція полягає у тім, що топоніми прив'язані до місця, хоч мають зв'язок і з часом. Одне й те ж місто у різні часи звалось *Царицин, Сталінград, Волгоград*, інше місто — *Єлізаветград, Зінов'євськ, Кіровоград*. Держава в Азії звалась *Паган* (XI ст.), потім *Бірма*, а з 1989 року — *М'янма*, в Африці давня держава *Боргу* (XIII-XIV ст.) стала *Дагомеею*, яку в 1975 році перейменували в *Бенін*. Держава *Конго* в кінці ХХ ст. якийсь час називалася *Заїром*, а потім повернула апробовану часом назву *Конго*.

Сказане дозволяє назвати хрононіми топонімами навпаки: топоніми номінують географічні об'єкти, але ці назви прив'язані до певного часу, а хрононіми називають темпоральні відрізки, але ці відрізки прив'язані до певних територій. При цьому назви позначають такі темпоральні частини, які виділяються певною суспільно вагомою подією.

Власне кажучи, перетин хрононімів і топонімів є фактичним перетином часу і простору. Хрононіми — власні назви часових відрізків — подій, що відбуваються в якийсь період і тому локалізовані в часі, а не в просторі. Для події головне: **коли?** Тому вона й визначається передусім часом, належить до окремого онімічного розряду — хрононімії. Але кожна подія відбувається **десь**, у якомусь місці. Тому хрононіми мають і просторову локалізацію, що відбивається в їх найхарактернішому позначенні — топонімічному: *Тунгуський метеорит, Біловезька угода* або простіше: *Жовті Води, Конотоп, Полтава, Ватерлоо, Крути, Чорнобиль*. Битви найчастіше позначаються топонімами, за назвою найближчого географічного об'єкта. Отут і з'являється небезпека поплутання хрононімів і топонімів, оскільки топонім за формою (просторове

позначення) стає хрононімом за змістом (темпоральне позначення). Селище *Марафон* (топонім) стало місцем битви греків з перською армією (битва — теж *Марафон* — хрононім). Греки перемогли. Гінець пробіг 42 км 195 м від місця битви до Афін, сповістив про перемогу й помер. На честь цієї перемоги спортивний біг на вказану дистанцію називається *марафон*, ставши вже апелятивом.

С. М. Співак наводить поетичні рядки: "Pile the bodies high at *Austerlitz* and *Waterloo*. [...] | And pile them high at *Gettysburg* | And pile them high at *Ypres* and *Verdun*" і пояснює: "топоніми використовуються автором задля [...] ефектного компактного вираження історіософічної думки [...]. Кожна з ужитих у творі назв географічних місцевостей насамперед повідомляє назву просторової картини і разом з тим просторової панорами однієї з кривавих баталій, що відбулися в той чи інший час у вказаних місцях" [7:97]. Усе слушно і влучно, тільки тут уже маємо справу не з топонімами, не з "назвами географічних місцевостей", а з хрононімами, прив'язаними передусім до часу, а не до місця. Тут йдеться про дві битви Наполеона — перемогу (*Аустерліц*) та поразку (*Ватерлоо*), про переламну битву Громадянської війни в США (*Геттісберг*, 1863 р.) і про дві битви Першої світової війни: *Іпр* (місто Іпр у Бельгії, де німці уперше застосували отруйний газ, від чого пізніше з'явилася назва *іприт*) та *Верден* (місто Верден у Франції, в районі якого відбувалася довготривала й найкривавіша битва між французьким та німецьким військами).

Хрононіми можуть залежати від антропоніма, наприклад, *Батисве нашестя*, *Наполеонівські війни*, *Варфоломійвська ніч*, а також творитися від апелятивів: *Середньовіччя*, *Відродження*. Взагалі оніми можуть пересікатися, включатися один до одного найрізноманітнішим чином. Наприклад, відомий кінофільм "Парк Юрського періоду" (англ. "*Jurassic Park*"). Оскільки це назва фільму, то це — **ідеонім**, але він прямо походить від назви парку, тобто **топоніма**, хай фантастичного й дивовижного. У свою чергу назва парку походить від **хрононіма** — одного з трьох періодів Мезозойської ери, що йде безпередньо за Тріасовим періодом. Таких онімічних пересічень існує багато, оскільки в реальності та віртуальності переплітаються денотати онімів, що належать до різних фреймів.

Якщо говорити не про джерело постання, а про сутність, то всі

хрононіми можна розділити на дві чітко відмінні групи, які залежать від двох різних розумінь часу. Йдеться про лінійне розуміння: час є рухом з минулого в майбутнє, і про циклічне — щороку повторюється *Великдень*, *Новий рік*, державні та індивідуальні свята, зокрема день народження, щотижня повторюється неділя та ін. Відповідно й події та їх назви, хрононіми, теж бувають лінійними — *Мезозойська ера*, *Сталінградська битва*, *Хіросіма* — й циклічними, повторюваними. Серед циклічних хрононімів ступінь онімічності є нижчим. Скажімо, повторювана щотижня *неділя* і щороку *березень* не є власними назвами, так само й *день залізничника* чи *день вчителя*. Водночас великі циклічно повторювані свята й події — *Великдень*, *Покрова*, *Каннський кінофестиваль*, *Олімпіада* — прийнято вважати власними назвами. Це безперечно так щодо подій, які нумеруються або датуються.

Власне й самі назви часу вказують на його лінійність або циклічність. Лексеми укр. *час* і рос. *время* обидві є праслов'янськими, так чи так засвідченими в усіх слов'янських мовах. При цьому слово *час* має кілька тлумачень, які всі вказують на рух, на лінійне розуміння часу, наприклад, серб. *кесати* "бігти" (В. Махек), а слово *время* добре витлумачується з праслов'янського *verteti "вертїти" + *men* (суфікс віддієслівних іменників: *vertmen > ст. — сл. *вр^мя* "час", буквально: "те, що крутиться, циклічно повторюється". Рос. *время* запозичене зі старослов'янської мови. Народнорозмовна форма з повноголоссом є в українських говірках: *верем'я* "погода".

Відповідно до цього розуміння часу і хрононіми можуть бути або лінійними, або циклічними. Третього їх типу не може бути принципово, як не може бути поєднання лінійного та циклічного сенсу тієї ж назви. Ми говоримо про хрононіми як про назви відрізків часу, оскільки саме час є визначальною прикметою цього онімічного фрейму. Однак фактично хрономім — це не тільки час. Ця власна назва поєднує три компоненти — час, подію (та особлива ознака, що призводить до виділення та номінації певного відрізка часу) й місце (подія відбувається на якійсь території, яка може охоплювати всю земну кулю: *Кайнозойська ера*).

Вже відзначалося, що власні назви, існуючи в ментальних лексиконах різних індивідів, реалізуються в мові як індивідуальні оні-

мічні фрейми. Загальний, мовний онімічний фрейм є просто сумою індивідуальних фреймів, точніше того спільного, що є в усіх або в більшості індивідуальних онімічних фреймів [3:106-107]. Це означає, що серед онімів є загальновідомі (мовний фрейм), відомі певним групам людей (корпоративні фрейми) і суто індивідуальні, наявні в ментальному лексиконі тільки одної людини власні назви. Останнє — не якісь особливі, неіснуючі за межами даного ментального лексикону лексеми (хоч можливо і таке: В. Хлебников, М. Семенко), а звичайні слова, які в даному ментальному лексиконі є власними, а за його межами — загальними.

Ми згадували, наприклад, 6 січня 2008 року просто як взірць дати, позначеної загальними словами, які власною назвою не є. але 6 січня — то день народження відомого вченого, професора Одеського національного університету Миколи Івановича Зубова, причому 6 січня 2008 року йому виповнилося 60 років, що було відзначено у рамках університету як колегіальне свято. Для самого ювіляра — це його індивідуальний хрононім, індивідуальна власна назва. Таким індивідуальним онімом є назва дня народження кожної людини — вона існує в обсязі одного ментального лексикону.

Кожен онімічний фрейм поділяється за ступенем освоєності (і присвоєності) на кілька кіл — найчастіше на чотири. Серед хрононімів цей поділ серед усіх онімічних фреймів мабуть найбільше помітний, оскільки тут у першому колі найбільше індивідуальних онімів, які є власними назвами тільки для одної людини.

Перше коло індивідуального хрононімічного фрейму передбачає особисту участь у події. Так, для учасників *Великої Вітчизняної війни* вона в першому колі, для тих, хто її не бачив і не брав у ній участі — у другому. Це стосується і всіх інших хрононімів та позначених ними подій. У таких випадках слід уточнити поняття **участь**. Тут довідок не вимагається. Хто й не стояв у мороз на Майдані, але в серці, в словах, у діях був там, для того хрононім *Помаранчева революція* (який ряд газет і досі неправомірно подає в лапках і з малої літери) у першому колі, для інших — у другому. Події, визначні для індивіда і неістотні в світовому чи навіть локальному масштабі (день народження, весілля, довгоочікувана зустріч тощо), не мають своїх власних назв. Проте ми, як зазначалося,

впевнені, що важливі індивідуальні події мають і своє індивідуальне позначення, мають індивідуальні хрононіми. Юрій Лотман та Борис Успенський зазначили, що дитині притаманна "тенденція розглядати всі слова мови як власні назви", що "у світі дитини на певній стадії розвитку немає спеціальної різниці між власними і невласними назвами" [4:65].

Ця здатність сприймати в ментальному лексиконі загальні назви як власні засвідчує, що йдеться про міфологічну свідомість. Особистісний міф за сучасними уявленнями притаманний кожній людині і в дорослому стані: він "пояснює світ, скеровує особистий розвиток" [1:38]. Він і робить "мої" слова власними, якщо це відповідає особистісному міфowi. Інакше кажучи, ті події, що за своїм значенням для особи (чи родини) потрапляють у перше коло індивідуального фрейму, одержують індивідуальні власні назви, у даному випадку — індивідуальні хрононіми. *Мій день народження* — індивідуальна власна назва, а *день народження* іншої людини — знайомої чи знаменитої — загальна назва. Ця теза показує, що кола індивідуального онімічного фрейму формуються ситуацією — об'єктивною дійсністю та її відображенням у ментальному лексиконі. Самі оніми тут відіграють, можна сказати, пасивну роль і підкоряються обставинам.

Друге коло індивідуального хрононімічного фрейму — назви подій, що відбуваються за життя людини, але в яких вона участі не бере: *"Буря в пустелі"* (звільнення Кувейту і перший удар військ США по Іраку), *11-е вересня* (терористичний акт у США) тощо. Третє коло — назви подій, що відбувалися в минулому, до народження людини. Їх багато, і переважно це назви битв і воєн. Така у людства історія. Четверте коло — ті хрононіми, яких людина не знає. Звичайно, ліпше знають своє. Китайці добре знають назви епох своєї історії (за імператорськими династіями чи історично важливими подіями), наприклад *Цзінь, Бейчао, Саньго, Чжаньго, Уді*, кожна з яких (з I ст. до н. е.) поділяється на періоди правління (девизи), наприклад *Юнхе* — "Вічна гармонія". Поряд з цими лінійними хрононімами не менш специфічними є хрононіми циклічні, наприклад: *Дахань* "Великий холод" (20-21 січня), *Лічунь* "Початок весни" (4-5 лютого), *Манчжун* "Колосіння хлібів" (7-8 червня) [8], а для майже всіх європейців вони в четвертому колі.

Звичайно, є українці, що не знають хрононімів *Корсунь*, *Пилява*, *Берестечко* (битви Богдана Хмельницького), є англійці, що не зможуть назвати п'ять *Classic Races* (циклічний хрононім) — класичних скачок [6:125] чи навіть не знають про Війну Червоної й Білої Троянди — *Wars of the Roses* (1455-1485). Однак у нормі більш-менш освічені люди це знають. Загалом можемо констатувати: індивідуальні хрононімічні фрейми у різних людей дуже різняться між собою.

Таким чином, усі онімічні фрейми мають різне наповнення, різну потужність, але однакову організацію і однакові принципи наповнення. У всіх індивідуальних онімічних фреймів є найближче коло (наймення рідних та друзів у антропонімічному фреймі, мала батьківщина в топонімічному, складники вірувань індивіда в теонімічному, об'єкти безпосередньої участі в ергонімічному) і найдалше (найчастіше воно за рахунком є четвертим) коло невідомості, що лежить за межами ментального лексикону і є потенційним джерелом поповнення ближчих кіл і сферою, куди випадають з пам'яті забуті індивідом оніми. Таку засадничу структуру мають усі індивідуальні онімічні фрейми. Різні індивідуальні онімічні фрейми в одному ментальному лексиконі, звичайно, розрізняються мовною свідомістю, бо включаються в дію в різних життєвих обставинах. Однак вони не становлять розмежованих, відокремлених одна від одної онімічних систем. Існує більш чи менш усвідомлене розуміння, що все це — власні назви, різні домени яких мають більше спільного, ніж відмінного. Розглянуті вище факти пов'язаності різних видів хрононімів красномовно підтверджують цю думку. Так само онімічні фрейми знаходяться в щільних зв'язках з іншими секторами ментального лексикону. Це видно як з генетичного погляду (власні назви прямо чи опосередковано творяться від загальних), так і — що найголовніше — з погляду їх ментального буття. Ми лише починаємо розуміти, наскільки вагомими чинниками є власні назви в збереженні, обробці та переробці інформації в їх ментальному бутті. Викладені факти дають також змогу запропонувати розгорнуте визначення хрононімів, що є лінійними або циклічними назвами відрізків часу, відмежованого певною подією (якої завгодно тривалості) і прив'язаними до певної території.

1. Бердко И. В. Интерпретативная модель личной мифологии // Мова і культура. — К., 2003. — Вип. 6, т. 2.
2. Донец П. Н. О категории "эвентонима" // Вісник Харківського нац. ун-ту. — Х, 2002. — № 567. Лінгвістичні й дидактичні проблеми іншомовної комунікації.
3. Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики. Монографія. — Одеса, 2006.
4. Лотман Ю. М., Успенский Б. А. Миф — имя — культура // Ю. М. Лотман. Избранные статьи: В 3 т. — Таллинн, 1992. — Т. 1. Статьи по семиотике и типологии культуры.
5. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. — 2-е изд. — М., 1988.
6. Рум А. Р. У. Великобритания. Лингвострановедческий словарь. — М., 1999.
7. Співак С. М. Власна назва в комунікаційно-смісловій структурі віршованих текстів американської поезії ХХ століття: Комунікативно-когнітивний підхід: Дис. ... канд. філол. наук. — К., 2003.
8. Чжоу Шао Бо. Номінація відрізків часу в різноструктурних онімічних просторах: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Донецьк, 2004.